

Выдаецца
са студзеня 1993 г.

Выходзіць 12 разоў
у год (з ліпеня 2003 г.)

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ ЧАСОПІС

НАВУКОВЫ, НАВУКОВА-МЕТАДЫЧНЫ ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

Заснавальнікі:

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Адукацыя і выхаванне», дзяржаўная навуковая ўстанова «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі», Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Рэдакцыйная калегія:

Галоўны рэдактар Канстанцін Бандарэнка, Сымон Барыс, Пётр Бригадзін, Рыгор Васілевіч, Вячаслаў Даніловіч, Валерыў Жук, Мікалай Забаўскі, Віктар Іўчанкаў, Аляксандр Каваленя, Міхаіл Касцюк, Уладзімір Ключня, Венямін Космач, Уладзімір Кошалеў, Васіль Кушнер, Надзея Кушнер, Уладзімір Ладзьсеў, **Максім Навумавіч** Рыгор Лазько, Аляксандр Лакотка, Аляксей Літвін, Анатоль Люты, Вольга Ляўко, Ігар Марзалюк, **Гальпяровіч** Наталля Матусевіч, Аляксандр Радзькоў, Аркадзь Русецкі, Аляксандр Смолік, Сяргей Ходзін, Мечыслаў Часноўскі, Алег Яноўскі, Эдмунд Ярмусік.

Рэдакцыйная рада:

Уладзімір Адамушка, Юрый Бохан (старшыня рады), Марыя Бяспалая, Аляксандр Вабішчэвіч, Ала Галубовіч, Надзея Ганушчанка, Уладзімір Гілеп, Аляксандр Груша, Аляксандр Гужалоўскі, Таісія Доўнар, Дзяніс Дук, Ларыса Жэрка, Аляксандр Кахановіч, Марына Краснова, Іван Крэнь, Аляксандр Кушнярэвіч, Вячаслаў Лазіцкі, Святлана Марозава, Леанід Мартынаў, Сяргей Новікаў, Алег Слука, Валерыў Талкачоў, Людміла Трыгорлава, Уладзімір Тугай, Віктар Фядосік, Неаніла Цыганок, Анатоль Шаркоў.

Рэдакцыя:

Намеснік галоўнага рэдактара — Наталля Матусевіч, рэдактар аддзела — Надзея Кушнер, мастацкае афармленне — Уладзімір Малахаў, вёрстка — Надзея Пяткоўская, карэктура — Галіна Шалюта.

ЗМЕСТ

ГІСТОРЫЯ КУЛЬТУРЫ

Раман Матульскі Нацыянальная бібліятэка Беларусі: першыя гады станаўлення і развіцця 3

Алесь Суша Кніжная спадчына Беларусі ў зборах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі 8

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ

Сцяпан Цемушаў Веча ці князь: праблема арганізацыі кіравання ў Полацкай зямлі X—пачатку XIII ст. у дарэвалюцыйнай і савецкай гістарыяграфіі 14

САЦЫЯЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ

Любоў Дзіханова-Внукоўская Прастора, час і выратаванне: значэнне заакіяўскіх місій для ордэна езуітаў у XVI—XVII стст. 22

ІМЁНЫ ВЯДОМЫЯ І НЕВЯДОМЫЯ

Эмануіл Іофе Панцеляймон Панамарэнка: малавядомыя старонкі біяграфіі 27

9 (ч. 6) + БГПУ

Аляксандр КОРЗЮК

Формы арганізацыі актыўнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў у працэсе навучання гісторыі

У першай частцы артыкула мы звярталі ўвагу настаўнікаў на неабходнасць аптымальнага прымянення актыўных форм арганізацыі навучання, якія садзейнічаюць дзейснаму засваенню вучэбнага гістарычнага матэрыялу. Мы разгледзелі тых з іх, на якіх пераважае выкарыстанне нагляднага (экскурсія) і славеснага (дыскусія, дыспут, лекцыя) метадаў навучання.

У гэтым выпуску рубрыкі мы ахарактарызуем формы правядзення ўрока, на якіх прымяняюцца практычныя метады навучання — **вучэбныя гістарычныя гульні, дэбаты, урокі-канферэнцыі, урокі-семінары**. Зазначым пры гэтым, што метадычныя рэкамендацыі па правядзенню лабараторных заняткаў па гісторыі і ўрокаў-практыкумаў як практычных метадаў навучання, разглядаліся намі ў кастрычніцкім нумары часопіса.

Вялікай папулярнасцю ў вучняў і настаўнікаў гісторыі карыстаюцца **вучэбныя гістарычныя гульні**. Яны займаюць асобае месца ў сістэме арганізацыйных форм навучання гісторыі, бо ў значнай ступені спрыяюць развіццю творчасці і працягненню індывідуальнасці вучняў. Гульня — актыўная форма вучэбных заняткаў, у ходзе якой, як правіла, мадэліруюцца цэўная сітуацыя мінулага або сучаснасці, "ажываюць" і "дзеінічаюць" удзельнікі гістарычных падзей. Неад'емнай умовай прадукцыйнага правядзення гульні з'яўляецца

стварэнне ў школьнікаў асаблівых эмацыянальных адносін да гістарычнай рэчаіснасці.

У метадычнай літаратуры адзначаецца, што выкарыстанне гульні на ўроку развівае пазнавальны інтарэс вучняў, спрыяе актывізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці, фарміраванню трывалых ведаў, развівае інтэлектуальную і эмацыянальную сферы асобы школьнікаў¹. Праведзеныя даследаванні, як і педагогічная практыка, паказваюць, што настаўнікі пераважна выкарыстоўваюць гульні ў V—VII класах, бо яна служыць "моцікам" для пераходу з малодшай школы ў старшую. Для дарослых вучняў неабходны іншыя формы арганізацыі работы. Расійскі навуковец С.А.Шмакаў на працягу 1973—1993 гг. правёў апытанне больш за 14 тыс. настаўнікаў і высветліў, што ў старшых класах 95% апытаных ніколі не выкарыстоўвалі гульні². Вынікі даследавання расійскага метады-

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

КОРЗЮК Аляксандр Аляксандравіч.

Загадчык кафедры дапаможных гістарычных дысцыплін і метадыкі выкладання гісторыі БДПУ імя Максіма Танка, кандыдат педагогічных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1977 г. у Мінску. У 1999 г. закончыў гістарычны факультэт БДПУ імя Максіма Танка. Лаўрэат прэміі Мінгарвыканкама (2001 г.) і прэміі Спецыяльнага фонду Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па сацыяльнай падтрымцы адораных вучняў і студэнтаў "За асабісты ўклад у развіццё здольнасцей таленавітай моладзі" (2005 г.). Аўтар каля 100 навуковых і метадычных публікацый, у тым ліку дапаможнікаў "Шляхі фарміравання пазнавальнага інтарэсу вучняў у працэсе вывучэння гісторыі Беларусі ў школе (канец XVIII — пачатак XX ст.): метадычны дапам." (Мн., 2005), "Вывучэнне гісторыі Беларусі канца XVIII — пачатку XX ст. у агульнаадукацыйнай школе" (Мн., 2010, 2011), "Выкарыстанне дакументальнага матэрыялу на ўроках гісторыі і грамадазнаўства" (у сааўт. Мн., 2012); вучэбна-метадычнага комплексу факультатывных заняткаў "Беларускія землі ў складзе Расійскай імперыі: фарміраванне індустрыяльнага грамадства і нацыі (канец XVIII — пачатак XX ст.)" (у сааўт. Мн., 2010).

ца план, праводзіцца інструктаж удзельнікаў, рыхтуюцца неабходныя матэрыялы і абсталяванне. Пры неабходнасці праводзяцца індывідуальныя кансультацыі для ўдзельнікаў гульні.

Другі этап — *уводны* — праводзіцца ў пачатку ўрока. Настаўнік паведамляе класу задачы і план гульні, акрэслівае ролю яе ўдзельнікаў, фармулюе пазнавальныя заданні, якія неабходна выканаць падчас яе правядзення. Вучні ўдзельнічаюць у трэцім этапе — *гульнівай сітуацыі*. Трэба мець на ўвазе, што на гэтым этапе настаўнік павінен звяртаць больш увагі не столькі на дзейнасць акцёраў і экспертаў, колькі на гледачоў, гэта значыць, на большую частку класа.

На апошнім, *ацэначным* этапе, які праходзіць пасля заканчэння гульні, удзельнікі дзеляцца ўражаннямі і ацэньваюць асабісты ўнёсак у гульні, абмяркоўваюцца ход і выніковасць гульнівых дзеянняў вучняў. Настаўнік выступае з заключнымі словам, заслухоўваюцца эксперты. На гэтым этапе можна правесці анкетаванне школьнікаў для высвятлення вынікаў гульні.

Прывядзём “Памятку ўдзельніку гістарычнай гульні”⁹.

1. Зразумей, у чым заключаецца задача гульнівай сітуацыі.
2. Зыходзячы са свайго вопыту, здольнасцей, характару і інтарэсаў, вызначы сваю ролю і ступень удзелу ў гульні.
3. Старанна падрыхтуйся да гульні.
4. Павер у тое, што адбываецца ў дадзенай сітуацыі.
5. Адчувай сваіх партнёраў па гульні, уважліва прыслухоўвайся да іх выступлення, своечасова і адэкватна рэагуй на іх.
6. Падпарадкоўвайся правілам гульні і абавязкова выконвай іх.
7. Удзельнічай у падвядзенні вынікаў гульні, апані сваю дзейнасць.
8. Апані гульніваю сітуацыю з пункту гледжання гістарычнай рэчаіснасці.

Пры арганізацыі гульні настаўнік павінен памятаць, што яе змест павінен быць цікавым, афармленне — яркім, сам працэс — дынамічным, а мэта — дасягальнай.

Адной з актыўных форм арганізацыі навучання з’яўляюцца дэбаты. Яны бяруць свой пачатак у Старажытнай Грэцыі. Аналіз метадычнай літаратуры¹⁰ дазваляе зрабіць выснову, што ў сучасным адукацыйным працэсе дэбаты вызначаюцца наступным чынам:

а) Як адукацыйная тэхналогія, накіраваная на фарміраванне грамадзянскіх якасцей і заснаваная на аналізе сацыяльна-палітычных падзей, зборы і апрацоўцы інфармацыі, вызначэнні і абароны ўласнага пункту гледжання па пэўнай праблеме,

на ўзаемадзеянні ў групе пры ўмове выканання прынятых правіл сумеснай дзейнасці.

б) Як форма правядзення ўрока, разглядаемая альбо як гульня, альбо як фармалізаваная дыскусія на актуальную тэму. Аднак у адрозненне ад “звычайнай” дыскусіі, у ходзе дэбатаў каманды “за” і “супраць” вылучаюць аргументы і контраргументы па прапанаванай тэме, каб пераканаць суддзяў у слушнасці сваёй пазіцыі.

Каштоўнасць дэбатаў у навучальным працэсе па гісторыі і грамадазнаўству заключаецца ў тым, што ў іх ходзе дасягаецца асобная значнасць вучэбнага матэрыялу для вучняў, а наяўнасць элемента спаборніцтва стымулюе іх творчую, пошукавую дзейнасць.

Найбольш даступнымі для вучняў і таму шырока распаўсюджанымі з’яўляюцца дэбаты ў фармаце прапанаваным аўстрыйскім філосафам К.Поперам. У іх удзельнічаюць дзве каманды: каманда сцвярджэння і каманда адмаўлення. Кожная каманда складаецца з трох вучняў — першага, другога і трэцяга спікераў каманды сцвярджэння — С1, С2, С3 і першага, другога, трэцяга спікераў каманды адмаўлення — А1, А2, А3. У ходзе дэбатаў яны па чарзе выступаюць з прамовамі, каб прадэманстраваць суддзям большую пераканаўчасць пазіцыі сваёй каманды ў параўнанні з пазіцыяй апанентаў. Акрамя выступленняў спікераў прадугледжаны раўнды пытанняў да іх з боку апанентаў. Рэгламент правядзення дэбатаў прадстаўлены ў табліцы 1. Абедрэ каманды ў ходзе раўнда могуць узяць да 8 хвілін на дадатковую падрыхтоўку. Дапускаецца скарачэнне рэгламенту ўдвая (напрыклад, для пачынаючых або трэніровачных гульніаў, а таксама пры іх правядзенні на ўроку). Парадак выступлення прамоўцаў вызначаецца задачамі і зместам іх выступленняў.

Табліца 1

Рэгламент правядзення дэбатаў

Прамoўца	Працягласць выступлення
С1	6 хвілін
Пытанні А3 да С1	3 хвіліны
А1	6 хвілін
Пытанні С3 да А1	3 хвіліны
С2	6 хвілін
Пытанні А1 да С2	3 хвіліны
А2	6 хвілін
Пытанні С1 да А2	3 хвіліны
С3	5 хвілін
А3	5 хвілін

Судзейская калегія складаецца з няцотнай колькасці суддзяў, як правіла, з трох чалавек. Па ходу дэбатаў яны запаўняюць пратакол, у якім ацэньваюць аргументы і спосаб іх доказу. *Таймкіпер* сочыць за выкананнем рэгламенту і праві-

лаў дэбатаў, папярэджвае спікераў аб заканчэнні часу выступлення. Падрыхтоўка і правядзенне дэбатаў праходзіць у некалькі этапаў.

Першы этап — вызначэнне тэмы. Тэма павінна закранаць значныя гістарычныя або сучасныя праблемы, якія прадстаўлены так, каб бакі "за" і "супраць" маглі аднолькава эфектыўна прыводзіць свае аргументы. Тэма для дэбатаў фармулюецца ў форме сцвярджэння. Напрыклад, "Пётр I з'яўляецца вялікім рэфарматарам", "Распад СССР быў непазбежны" і інш. Паколькі ў кожнай тэме ёсць мноства тэматычных элементаў, якія можна абмяркоўваць, яе неабходна абмяжоўваць. Таму на дадзеным этапе ўдзельнікі дэбатаў сумесна з настаўнікам павінны вызначыць асноўныя паняцці, якія з тэрмінаў маюць патрэбу ва ўдакладненні зместу, сканцэнтраванаць увагу на тых, якія могуць выклікаць некаторыя рознагалоссі. Вызначэнні паняццяў павінны быць выразнымі, абгрунтаванымі і карэктнымі. Як правіла, не падвяргаецца сумненню карэктнасць тых азначэнняў, якія дадзены са спасылкай на слоўнік і даведачную літаратуру.

Выпрацоўка мэты свайго выступлення — адзін з самых складаных элементаў дамашняй падрыхтоўкі да дэбатаў. Мэта — гэта структурны элемент сюжэту доказаў. Дадзены тэрмін азначае блок доказаў сцвярджэння або адмаўлення, які рыхтуюць каманды, а таксама сукупнасць аргументаў, з якімі будучы выступаць прамоўцы з абедзвюх каманд. Сюжэт доказаў служыць для выпрацоўкі лагічнай сувязі паміж аргументамі і тэзісам тэмы, задае кірунак кожнага раўнда дэбатаў.

Другі этап — збор і апрацоўка інфармацыі па вызначанай тэме. На гэтым этапе каманды атрымліваюць апераджальныя заданні: вывучыць інфармацыю, падабраць даныя, якія адносяцца да тэмы, прааналізаваць іх і арганізаваць усе доказы ў лагічную форму. Каб палегчыць работу і накіраваць вучняў у патрэбным рэшышчы, настаўнік прапанаваць ім спіс крыніц і літаратуры па тэме дэбатаў. Каб вучні маглі пасля іх вывучэння абгрунтаваць сваю пазіцыю па тэме, для папярэдняга абмеркавання можна прапанаваць наступныя пытанні:

- Чаму мы згаджаемся / не згаджаемся са сцвярджэннем, у форме якога сфармуліравана тэма сцвярджэння?

- Якія моцныя доказы мы можам прывесці ў падтрымку (адмаўленне) тэмы сцвярджэння?

- Якія пытанні ўзнікаюць у сувязі са зместам тэмы сцвярджэння?

- Якія магчымыя аргументы могуць быць з процілеглага боку?

Адказы на гэтыя пытанні дапамагаюць камандам стварыць вывераны сюжэт доказаў. Таксама на гэтым этапе падрыхтоўкі да дэбатаў з вучнямі праводзяцца індывідуальныя кансультацыі па карэктароўцы матэрыялаў і форм іх падачы для выступлення.

Трэці этап — правядзенне саміх дэбатаў. У ходзе жараб'ёўкі вызначаюцца каманда сцвярджэння і каманда адмаўлення. Кожная каманда выбірае сваіх спікераў. Пачынае дэбаты вядучы, які называе іх тэму, знаёміць удзельнікаў з правіламі культуры зносін, прадстаўляе суддзяў, таймкіпера (чалавек, які сочыць за рэгламентам) і дае слова першаму спікеру каманды сцвярджэння. У ходзе дэбатаў абавязкі паміж удзельнікамі каманд размяркоўваюцца строга ў адпаведнасці з наступнымі правіламі (гл. *табліцу 2*).

Рашэнне аб перамозе ў дэбатах прымаюць суддзі. Роля суддзі ў дэбатах — адна з самых цяжкіх, таму што падчас гульні ім неабходна:

- з вялікай увагай слухаць прамовы спікераў, весці рабочыя запісы, фіксаваць ключавыя моманты выступленняў і пытанняў спікерам каманд;

- не забываць сачыць за стылем выступлення спікераў;

- запаўняць судзейскі пратакол;

- прымаць рашэнне аб тым, якой камандзе даць перавагу і чаму;

- каменціраваць сваё рашэнне, дапамагаючы камандам удасканалвацца ў навыках вядзення дэбатаў.

Прамова спікера ацэньваецца суддзямі па трох крытэрыях: зместу, структуры і спосабу. Па кожным з гэтых крытэрыяў максімальная колькасць балаў складае 10. Балы могуць здымацца за наступныя памылкі (гл. *табліцу 3*).

Такім чынам, дэбаты вучаць разважаць і крытычна асэнсоўваць гістарычны матэрыял, абмяркоўваць вучэбныя задачы і планаваць шляхі іх вырашэння, спрыяюць развіццю навыкаў эфектыўных зносін. Падрыхтоўка дадзенай формы заняткаў патрабуе значна большага часу і намаганняў у параўнанні з іншымі і таму часцей за ўсё выкарыстоўваецца ў пазакласнай рабоце па прадмету.

У ходзе ўрока-канферэнцыі вучні выступаюць з падрыхтаванымі паведамленнямі і дакладамі па тэме ўрока. Настаўнік загадзя прадумвае тэматыку дакладаў. Дакладчык павінен будаваць свой матэрыял не як адказ на канкрэтнае пытанне — яго неабходна раскрываць у кантэксце ўсёй тэмы. Падрыхтоўка вучнёўскіх дакладаў ажыццяўляецца ў адпаведнасці з планам-памяткай¹¹.

Памятка па падрыхтоўцы даклада

1. Прачытай матэрыял вучэбнага дапаможніка па вызначанай тэме.

2. Выкарыстай дадатковую літаратуру па дадзенай тэме.

3. Складзі план даклада або паведамлення.

4. Выкарыстоўвай у ходзе даклада ілюстрацыі, рэпрадукцыі, іншы наглядны матэрыял.

5. Сфармулуй высновы і правер, ці адпавядаюць яны прыведзеным у дакладзе або паведамленні фактам.

Размеркаванне абавязкаў паміж удзельнікамі дэбатаў

<p><i>Удзельнік С1:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • прадстаўляе членаў сваёй каманды і тэзіс, у абарону якога яны будуць выступаць; • дае азначэнне паняццям, фармулюе мэту і пазіцыю каманды сцвярджэння на дадзенаю тэму; • абгрунтоўвае аспекты дадзенай тэмы і прадстаўляе аргументы каманды сцвярджэння; • пры наяўнасці часу пераходзіць да доказу вылучаных аргументаў; • напрыканцы свайго выступлення агучвае агульную пазіцыю сваёй каманды; • адказвае на пытанні трэцяга спікера каманды адмаўлення; • задае пытанні другому спікеру каманды адмаўлення. 	<p><i>Удзельнік А1:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • адмаўляе тэзіс, заяўлены камандай сцвярджэння, і фармулюе тэзіс адмаўлення; • прымае азначэнні паняццяў, прадстаўленыя бокам сцвярджэння, або ўдакладняе іх; • прадстаўляе пазіцыю боку адмаўлення; • прымае аспекты сцвярджаючага боку ці вылучае іншыя; • прадстаўляе аргументы боку адмаўлення, якія будуць даказвацца камандай у ходзе дэбатаў; • агучвае агульную пазіцыю каманды адмаўлення; • адказвае на пытанні трэцяга спікера каманды сцвярджэння; • задае пытанне другому спікеру каманды сцвярджэння.
<p><i>Удзельнікі С2/А2:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • аднаўляюць пункты гледжання боку адмаўлення / сцвярджэння з дапамогай гіпотэз, прыкладаў, доказаў; • паўтараюць найбольш важныя палажэнні папярэдніх доказаў, прыводзяць новыя доказы; • падрабязна развіваюць стратэгію сцвярджэння / адмаўлення, абвясняюць лінію адмаўлення / сцвярджэння; • не прыводзяць новых аргументаў; • заканчваюць сваё выступленне фармулёўкай выразнай агульнай лініі свайго боку; • адказваюць на пытанні А1/С1. 	<p><i>Удзельнікі С3/А3:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • яшчэ раз акцэнтуюць вузлавыя моманты дэбатаў, гэта значыць пазначаюць самыя важныя пытанні, па якіх адбываліся сутыкненні меркаванняў; • прытрымліваюцца структуры стратэгіі сцвярджэння / адмаўлення; • вяртаюцца да аспектаў, вылучаных С1/А1, і тлумачаць, як яны пацвярджаюць стратэгію сваіх каманд; • параўноўваюць свае аргументы з процілеглымі і тлумачаць, чаму аргументы сваёй каманды з'яўляюцца больш пераканаўчымі; • не прыводзяць новых аргументаў; • завяршаюць лініі сцвярджэння / адмаўлення; • задаюць пытанні А1/С1.

Табліца 3

Магчымыя тыповыя памылкі ў ходзе дэбатаў

Па крытэрыі “Змест”	Па крытэрыі “Структура”	Па крытэрыі “Спосаб”
<ul style="list-style-type: none"> • паўторнае сцвярджэнне прадмета спрэчкі замест яго доказу; • сцвярджэнне поглядаў, а не фактычных доказаў; • невыразнае ці няправільнае вызначэнне паняццяў тэмы; • адхіленне ад тэмы; • пераход да разгляду дробязей; • атака на асобу, а не на аргументы. • залішнія цытаванне — выступоўцы павінны даказваць свой пункт гледжання і карыстацца думкамі іншых толькі для пацвярджэння сваіх думак. 	<ul style="list-style-type: none"> • нелагічныя прапановы і заключэнні; • няправільнае размеркаванне роляў у камандзе; • недарэчнае або нелагічнае развіццё аргументацыі; • парушэнне рэгламенту (перавышэнне або невыкарыстанне часу выступлення). 	<ul style="list-style-type: none"> • нядбайныя паводзіны, неадпаведныя міміка і жэстыкуляцыя; • залішняя агрэсіўнасць; • маўленчыя памылкі, залішняе выкарыстанне слэнгу; • манатонная гаворка.

6. Перад пачаткам даклада напішы на дошцы яго план, назаві літаратуру, якой карыстаўся.

7. Калі выступаеш, сачы за культурай мовы.

Падчас слухання паведамлення астатнія вучні могуць рыхтаваць пытанні для яго далейшага абмеркавання. Неабходнасць якасна задаць пытанне і сфармуляваць уласны адказ актывізуе разумовую дзейнасць вучняў, канцэнтрыруе іх увагу на змесце вучэбнага матэрыялу. Так адбываецца знаёмства класа з новым матэрыялам.

У старшых класах мэтазгодна праводзіць семінарскія заняткі. Гэта форма вучэбных заняткаў,

на якіх пераважае самастойная работа вучняў па вывучэнню новага матэрыялу, яго абагульненні і сістэматызацыі. З лабараторнымі заняткамі па гісторыі семінар аб'ядноўвае мэтавая ўстаноўка: фарміраванне і паглыбленне ведаў, іх сістэматызацыі і абагульненне на аснове самастойнага вывучэння і супастаўлення разнастайных крыніц; развіццё аналітычных уменняў вучняў; уменняў весці канспект, рэзюшаваць адказы аднакласнікаў, рыхтаваць разгорнутыя тэматычныя выступленні і г.д. Аднак на семінары школьнікі не проста авалодваюць новымі ведамі, а выносяць іх на

калектыўнае абмеркаванне ў класе пасля папярэдняй работы з рэкамендаванай літаратурай дома. Такім чынам, семінар з'яўляецца больш складанай формай арганізацыі вучэбнага працэсу, якой могуць папярэднічаць урокі вывучэння новага матэрыялу, у тым ліку і ў форме лабараторных заняткаў. Вылучым наступныя *адразненні семінараў* ад "традыцыйных" урокаў:

- вялікая ступень самастойнасці вучняў пры падрыхтоўцы да семінара, высокая актыўнасць пры абмеркаванні вынікаў папярэдняй падрыхтоўкі, авалоданне навыкамі работы з гістарычнай літаратурай і крыніцамі;

- змена паслядоўнасці і зместу этапаў навучання, напрыклад, дамашняе заданне носіць апераджальны характар і правяраецца падчас вывучэння новага матэрыялу;

- змяненне функцый настаўніка і вучняў на ўроку: навучэнцы выконваюць інфармацыйную функцыю, а настаўнік — рэгулюючую і арганізатарскую.

Традыцыйнасць вузаўскіх семінараў стварае ў настаўнікаў агульнае ўяўленне аб структуры гэтых заняткаў і іх абавязковых атрыбутах: разгорнутым плане, спісе літаратуры, канспекце. Таму вылучым абавязковыя ўмовы правядзення ўрока-семінара ў агульнаадукацыйнай школе.

Выразна вызначаная тэма семінара. У яе назве пажадана адлюстраваць актуальнасць, праблематычнасць, дыскусійнасць зместу вучэбнага матэрыялу, захапіць школьнікаў перспектывай знаёмства з рознымі пунктамі гледжання і вызначэння ўласнага стаўлення да гістарычнага мінулага. Пры гэтым варта адмовіцца ад такіх фармулёвак тэмы заняткаў, якія нясуць у сабе гатовыя высновы і ацэнкі.

Падрыхтаваны план правядзення семінара. Ён павінен паведамляцца вучням загадзя і ўяўляе сабой пералік пунктаў, якія раскрываюць тэму вучэбнага занятку. Вопыт паказвае, што аптымальным для саракапяціхвіліннага ўрока будзе дастаткова 4—5 пытанняў. Іх пажадана таксама фармуляваць як праблемныя, пазбягаць адназначных сцвярджэнняў, прапаноўваць вучням самастойна ацаніць гістарычную сітуацыю, вызначыць тэндэнцыю, растлумачыць асаблівасці. Яшчэ адным спосабам фармулявання пытанняў семінара можа быць указанне на спосаб магчымага выканання задання і прадстаўлення яго вынікаў. Напрыклад: *Параўнайце ацэнкі распаду СССР, якія належаць прадстаўнікам розных палітычных сіл, зрабіце высновы і дайце ўласную ацэнку.*

Складанне адпаведнага спісу літаратуры і крыніц, у тым ліку Інтэрнэт-рэсурсаў, якія неабходна вывучыць для паспяховай падрыхтоўкі да семінара. Пры гэтым варта ўлічваць узроставыя асаблівасці вучняў і іх пазнавальныя магчымасці, ха-

рактар літаратуры, яе наяўнасць у школьнай бібліятэцы і ступень даступнасці для школьнікаў.

Правядзенне настаўнікам кансультацый падчас падрыхтоўкі вучняў да семінара і назіранне за ходам яе падрыхтоўкі.

Семінар пачынаецца з уводнага слова настаўніка, у якім ён нагадвае мэту занятку, ход яго правядзення, адзначае, на што трэба звярнуць асаблівую ўвагу, дае іншыя неабходныя парады. Далей заслухоўваюцца паведамленні вучняў, кожнае з іх абмяркоўваецца, выкарыстоўваюцца элементы дыскусіі, гутаркі, каменціраванага чытання фрагментаў неабходных гістарычных дакументаў і г.д. Падводзячы высновы, настаўнік разам з вучнямі аналізуе ход семінара, ступень выканання пастаўленай мэты, адзначаюцца станоўчыя моманты, магчымыя недахопы ў падрыхтоўцы аднакласнікаў, намечаюцца шляхі іх пераадолення.

Па ролі, якую семінары выконваюць у фарміраванні новых ведаў вучняў, вылучаюць тры іх *віды*¹²:

1. *Тэматычныя*, прысвечаныя вывучэнню адной канкрэтнай тэмы ("Умовы і асаблівасці фарміравання беларускай нацыі", "Палітыка перабудовы і асаблівасці яе ажыццяўлення ў Беларусі" і г.д.). Напярэдадні заняткаў навучэнцы самастойна па рэкамендаваным плане і спісе літаратуры вывучаюць новы гістарычны матэрыял і калектыўна ў класе абмяркоўваюць вынікі дамашняй падрыхтоўкі. На тэматычныя семінары рэкамендуецца выносіць пытанні, актуальныя для фарміравання гістарычных ведаў школьнікаў і якія, магчыма, не маюць адназначных меркаванняў.

2. *Абагульняючыя семінары па вывучэнню буйной вучэбнай тэмы* ("Краіны Усходу паміж сусветнымі войнамі: асноўныя тэндэнцыі развіцця", "Абвяшчэнне і стварэнне беларускай дзяржаўнасці вачыма сучаснікаў і нашчадкаў" і г.д.). Пры падрыхтоўцы і правядзенні семінарскага занятку гэтага віду разгорнутыя даклады навучэнцаў будуць меней эфектыўныя. Для яго эфектыўныя кароткія, але змястоўныя выступленні як мага большай колькасці вучняў. Таму для абагульняючага семінара рэкамендуецца падзяляць буйныя пытанні на асобныя падтэмы і да кожнага з іх падрыхтаваць праблемныя заданні, тэксты гістарычных крыніц і пытанні для дэманстрацыі ўласнага меркавання па тэме.

3. *Семінары па абагульненню і сістэматызацыі ведаў па раздзелах вучэбнага матэрыялу* (напрыклад, "БССР у гады Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў"). Такія семінары праводзяцца на выніковых занятках у вучэбным годзе ці паўгоддзі. Іх мэтай з'яўляюцца паўтарэнне і актуалізацыя асноўных гістарычных фактаў і тэарэтычных палажэнняў; супастаўленне і сінхранізацыя гістарычных з'яў і працэсаў; фармуляванне абагульняючых высноў аб характары, накіра-

ванасці, асабліва сях гістарычнага развіцця краін, рэгіёнаў і свету ў цэлым. На семінары гэтага віду, наадварот, чакаюцца глыбокія і грунтоўныя аналітычныя выступленні старшакласнікаў, што не выключае дыскусій па спрэчных праблемах тэмы.

Для правядзення некаторых відаў семінараў паміж школьнікамі адбываецца папярэдняе размеркаванне вучэбных функцый. Гэта спрыяе павышэнню эфектыўнасці вучэбна-пазнавальнай дзейнасці кожнага вучня. Для семінара *на метаду "малых груп"* клас загадзя дзеліцца на групы па 3—5 чалавек. У групе размяркоўваюцца ролі дакладчыка, садакладчыка, апанента, рэцэнзента, "дапытлівага вучня" і інш.

Для правядзення *семінара-спарніцтва* клас дзеліцца на дзве групы. Кожная група рыхтуе выступленні па ўсіх пытаннях, на самім занятку яны выступаюць у ролі асноўных дакладчыкаў па адных пытаннях і ў ролі садакладчыкаў і апанентаў па іншых.

Для аб'ектыўнага разгляду вывучаемых пытанняў на *семінарах-дыскусіях* з ліку вучняў ствараюцца камісіі незалежных экспертаў і назіральнікаў, якія ўважліва слухаюць выступленні бакоў, сочаць за рэгламентам і правіламі вядзення абмеркавання, а потым выказваюць сваё меркаванне.

Падагульняючы сказанае, адзначым, што выкарыстанне такой формы правядзення ўрока, як семінар, *мэтазгодна*:

- пры вывучэнні новага матэрыялу, калі вучні могуць самастойна засвоіць яго;
- пасля правядзення школьнай лекцыі і (або) пры выкарыстанні настаўнікам лекцыйна-семінарскай сістэмы навучання гісторыі ў старшых класах;
- у ходзе абагульнення і сістэматызацыі ведаў і ўменняў вучняў па вывучанай тэме.

У завяршэнне зробленага агляду форм урока, якія прадугледжваюць арганізацыю актыўнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў, адзначым, што іх выкарыстанне павінна адпавядаць мэтам і зместу вучэбнага матэрыялу, прафесійным якасцям настаўніка, пазнавальным магчымасцям школьнікаў. Таму зразумела, што многія з разглядаемых намі форм урока мэтазгодна прымяняць у X—XI класах, бо яны патрабуюць вялікай ступені самастойнай пазнавальнай актыўнасці вучняў.

Вядома, што разнастайныя формы ўрока немагчыма і педагагічна немэтазгодна выкарыстоўваць бессістэмна і толькі для дэманстрацыі на першы погляд знешне прываблівай формы. Звернем увагу на тое, што экскурсія, школьная лекцыя, дыскусія, дыспут, вучэбная лекцыя, семінарскія заняткі патрабуюць ад настаўніка грунтоўнай сістэмнай падрыхтоўкі з улікам індывідуальных асаблівасцей і ўзроўню ведаў вучняў, метадычнай і тэхнічнай забяспечанасці адукацыйнага працэсу па гісторыі. Такія ўрокі не павінны цалкам замяніць

"звычайныя" ўрокі, а дапамагаюць разнастаіць вучэбна-выхаваўчы працэс і садзейнічаюць яго ўдасканаленню. Таму для такіх форм урока неабходна адбіраць найбольш складаныя і значныя тэмы. Але мэтанакіраваная работа па якаснаму засваенню гістарычных ведаў і спосабаў дзейнасці, фарміраванню ўстойлівага пазнавальнага інтарэсу да вывучэння гісторыі, рэалізацыі творчага падыходу да яе выкладання і дыферэнцыяцыі навучання павінна праводзіцца настаўнікам на **кожным уроку**.

Такім чынам, эфектыўнасць навучання гісторыі залежыць ад таго, наколькі метадычна абгрунтавана арганізаваны працэс вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў. Нельга не згадзіцца са словамі М.М.Скаткіна аб тым, што "дыдактыка даўно паказала, што нудота на ўроках — злейшы вораг вучэння"¹³. Таму ад цікавых і разнастайных заняткаў, як правіла, не стамляюцца. Стамляюцца ад метадычна непрадуманых, дрэнна арганізаваных заняткаў, на якіх выкарыстоўваюцца неадпаведныя прыёмы і сродкі навучання.

¹ Кучерук И.В. Технология игрового обучения истории в школе. На материале истории Отечества. Ростов-н/Д., 2010; Молош Е., Чупик Д. Игровые формы обучения как средство активизации познавательной деятельности на уроках истории // *Гісторыя: праблемы выкладання*. 2007, № 8. С. 24—33; Протосовицкая Е. Основные аспекты использования игровых технологий на уроках истории // *Гісторыя: праблемы выкладання*. 2005, № 3. С. 24—27.

² Шмаков С.А. Игры учащихся — феномен культуры. М., 1994. С. 149.

³ Борзова Л.П. Игры на уроке истории: метод. пособие для учителя. М., 2001. С. 10.

⁴ Кулагина Г.А. Сто игр по истории: пособие для учителя. 2-е изд., доп. и перераб. М., 1983. С. 52.

⁵ Жычко В., Кобрына Л., Міхайлава Л. Проблемныя гульні і пазнавальныя заданні ў выкладанні гісторыі // *Гісторыя: праблемы выкладання*. 1999, № 3. С. 76—90; Использование игры как средства привития интереса к истории / сост. Л. Карабань // *Гісторыя: праблемы выкладання*. 1998, № 3. С. 84—89.

⁶ Игра в учебном процессе: метод. пособие / Трофимова З.П. и др. Мн., 1995. С. 52.

⁷ Гнеўка М.Р., Жаўнерчык В.Э. Гісторыя БССР у крыптаграмах. Мн., 1989.

⁸ Короткова М.В. Методика проведения игр и дискуссий на уроках истории. М., 2001. С. 11—12.

⁹ Там жа. С. 13.

¹⁰ Калинин Е.Г. Дебаты на уроках истории // *Дебаты. Учебно-методический комплект*. М., 2001. С. 168—246; Лучик Т.С. Образовательная технология "Дебаты" в учебном процессе // *Иностранные языки в школе*. 2010, № 2. С. 21—26; Семко И. Технология "Дебаты" в контексте гражданского образования // *Адукатар*. 2005, № 1(4). С. 30—33.

¹¹ Шкарина И.Б. Формирование умений и навыков самостоятельной работы // *Преподавание истории в школе*. 1979, № 4. С. 38.

¹² Стрелова О.Ю., Вяземский Е.Е. Формы учебных занятий по истории // *Настольная книга учителя истории: 5—11 классы* / авт.-сост. М.Н.Чернова. М., 2006. С. 66.

¹³ Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. М., 1971. С. 158.